

**Joan Commeleran a Montblanc:
el retaule de Sant Miquel (1949-1950)**

Sebastià Sánchez Sauleda

Joan Commeleran a Montblanc: el retaule de Sant Miquel (1949-1950)

Sebastià Sánchez Sauleda

Historiador de l'art

sebastia.sanchez.sauleda@gmail.com

Resum: l'any 1947 es va iniciar la restauració de l'església de Sant Miquel de Montblanc. Entre les actuacions que s'hi van realitzar, a més d'intervenir en el teginat de l'edifici, cal destacar l'encàrrec d'un nou retaule dedicat a l'arcàngel per tal de decorar el presbiteri de l'església. L'obra va ser realitzada per Joan Commeleran i Carrera (1902-1992), pintor nascut a Barcelona i dedicat aleshores a la temàtica religiosa, que amb el seu estil inconfusible va crear una peça important dintre de l'art religiós català de mitjans del segle XX.

Paraules clau: art català, art català del segle XX, art religiós, pintura religiosa, pintura, Montblanc, Joan Commeleran.

Joan Commeleran i Carrera va néixer a Barcelona l'any 1902.¹ Membre d'una nissaga d'artistes,² els seus pares no volien que continués amb la tradició familiar, conscients de la duresa i les dificultats que implicava una vida dedicada a l'art. La passió que el jove sentia per la professió els va acabar convencent i, poc després de complir els tretze anys d'edat, el van inscriure a l'Escola de Llotja on es va formar sota el mestratge de Francesc Labarta (1883-1963).³ Temps després va tenir l'oportunitat de conèixer l'escultor Manolo Hugué (1872-1945),⁴ del que també en va esdevenir deixeble, i completà el seu aprenentatge viatjant a Madrid per estudiar els grans noms de la pintura espanyola presents a les col·leccions del Museo del Prado.

Els seus inicis en la pintura van estar marcats per l'interès en captar paisatges catalans i els carrers i suburbis de Barcelona.⁵ Aquestes temàtiques marcaren les composicions que presentà a les seves primeres exposicions realitzades a les barcelonines Sala Badrines (1929 i 1931), Sala Dalmau (1930), Sala Syra (1932) i Sala Parés (1933), rebent elogis i bones paraules per part de la crítica especialitzada. A partir de 1933 també va participar al Saló Montjuic, del qual en va ser un

dels fundadors i on exercí de Vocal del Comitè Executiu i de membre del Jurat d'Admissió entre 1934 i 1936, i juntament amb els seus companys de generació Pere Creixams (1893-1965), Francesc Camps-Ribera (1895-1991), Josep Granyer (1899-1983) i Martí Llauredó (1903-1957), va crear una agrupació dedicada a organitzar exposicions i a generar un mercat i una clientela estable pels artistes que n'eren socis, batejada amb el nom de Grup d'Artistes Independents (G.A.I.).⁶

Amb l'esclat de la Guerra Civil l'any 1936, es va alinear amb el govern de la República i treballà per mantenir l'ordre i preservar el catalanisme existent a la societat, motiu pel qual va participar en la fundació del Sindicat d'Artistes, Pintors i Escultors de Catalunya vinculat a la U.G.T (Unión General de Trabajadores). Durant el conflicte va realitzar diverses il·lustracions, entre elles les publicades a les pàgines de la revista *Nova Ibèria* editada pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya,⁷ una aposta ideològica que li va causar veritables maldecaps un cop finalitzat el conflicte bèl·lic.

Arran de la guerra el circuit artístic va quedar interromput, i Commeleran en va patir els seus efectes, ja que no reprengué la seva activitat pública fins el 1942. Aquell any exposà a la Galeria Argos, on va mostrar olis i dibuixos alguns d'ells dedicats als paisatges de Navarra, i posteriorment presentà els seus treballs a les Galeries Reig (1943), El Jardín (1944), Sala Vinçon (1945 i 1946) i Galeries Syra (1948). A més de la seva carrera pictòrica, durant aquests anys també es va dedicar a il·lustrar llibres com *Barcelona tal com és* (1948) d'Andreu Avel·lí Artís, més conegut amb el pseudònim de Sempronio, o el *Poema dels Tres Reis* (1951), escrit per Carles Fages de Climent.

A partir de 1945, la producció pictòrica de Joan Commeleran va començar a deixar de banda els temes habituals per tal d'incorporar les temàtiques religioses. N'és un bon exemple el projecte dedicat al Camí de Santiago i el fet que, poc a poc, s'anés concentrant i especialitzant en la realització de grans conjunts i de pintures murals per a esglésies arreu de Catalunya.⁸ Entre elles, a més del *Retaule de Sant Miquel* de Montblanc, cal destacar les intervencions a la Capella del Santíssim de la Basílica de Santa Maria del Mar (Barcelona), l'altar major de Sant Cugat del Rec (Barcelona), l'Ermita de Sant Llop (Caldes d'Estrac), l'església parroquial de Sant Andreu de la Barca (Barcelona), l'església parroquial de Pallejà (Barcelona), l'Altar del Santíssim de Benissanet (Tarragona) o la Capella de l'Hospital de Canet de Mar (Barcelona).

La seva dedicació als conjunts pictòrics religiosos, i el fet d'aconseguir una plaça fixa com a professor de dibuix i de litografia

al Conservatori de les Arts del Llibre, el va mantenir allunyat del circuit artístic català i durant molts anys només va fer aparicions públiques de manera puntual a l'Hotel Ritz (1949 i 1950), les galeries Syra (1951) i les Galeries d'Art Sant Jordi (1953). No va ser fins a principis dels anys seixanta quan va recuperar el ritme expositiu, presentant diverses composicions a la Sala Parés (1961), galeries Syra (1964, 1965, 1970 i 1973), galeria Prisma (1975) o la sala d'art La Fontdeferro (1977), una activitat que ja no abandonaria fins a la seva mort el 18 de febrer de 1992.⁹

La pintura religiosa en la producció de Joan Commeleran

Un cop acabada la Guerra Civil i amb l'inici de la postguerra, va començar un període molt difícil per la vida i l'obra de Joan Commeleran. Les seves principals fonts d'ingressos, el Grup d'Artistes Independents (G.A.I.) i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, havien desaparegut i només va poder sobreviure gràcies a l'ajut d'alguns amics.¹⁰ Entre ells va destacar el nom de Josep Janés Olivé (1913-1959), fundador de l'editorial José Janés que posteriorment es convertiria en Plaza&Janés, que el va contractar per realitzar il·lustracions destinades a llibres de bibliòfil i als frontispicis de les edicions de traduccions de clàssics universals.

A més de feines puntuals vinculades al món del llibre, va continuar treballant plasman els carrers de Barcelona, Caldes d'Estrac i Artajona (Navarra), unes obres de gran qualitat que es veia obligat a malvendre als pocs clients que s'interessaven pel seu art.¹¹ Aquesta pèssima situació que vivia, s'explicava perquè malgrat continuar vinculat a les principals sales expositives catalanes i gaudir de bones crítiques redactades per amics com Josep Maria Junoy (1887-1955) i Rafael Benet (1889-1979), la seva producció no era apreciada pels col·leccionistes ni pels estaments oficials, que malgrat el seu passat significat el toleraven, ja que «*no molestava excessivament [...] perquè era un pintor catòlic que abans de la guerra havia pintat i dibuixat paisatges, natures mortes i retrats*».¹²

Davant aquesta greu situació, Joan Commeleran es va adonar que era del tot necessari realitzar un gir radical dintre de la seva producció, una aventura en la qual tingué el suport de Manuel Brunet Solà (1889-1956).¹³ Brunet, col·laborador destacat de la revista *Destino* i del diari *La Vanguardia*, era un periodista catòlic i conservador que s'havia exiliat durant la Guerra Civil. Mentre va viure a Itàlia

i Suïssa treballà com a secretari de Francesc Cambó (1876-1947) i compartí vetllades i estança amb l'escriptor, poeta i assagista Joan Baptista Solervicens (1904-1961), amb qui va mantenir una estreta amistat que va continuar a Barcelona quan plegats hi tornaren tot just finalitzar el conflicte bèl·lic l'any 1939.¹⁴ Malgrat la duresa i les penalitats dels primers temps de la postguerra, aconseguí establir-se i ràpidament va ocupar espais de rellevància que li permeteren convertir-se en un punt de suport fonamental per a molts artistes que llavors malvivien a la capital catalana.¹⁵

Un dels pintors que va rebre la seva ajuda i consell, va ser Joan Commeleran, amb qui a més establí una relació d'amistat de la qual en tenim constància gràcies a les cartes conservades al Fons Manuel Brunet de la Universitat de Girona.¹⁶ Precisament és aquesta documentació la que ens permet resseguir el canvi que experimentà la producció pictòrica del barceloní, una evolució que va tenir els seus inicis cap al mes de maig de 1943 i que amb el temps justificaria la realització del *Retaule de Sant Miquel* per a la vila de Montblanc.

En una d'aquestes cartes esmentades, datada del mes de maig de 1943, Commeleran li va confessar a Brunet el seu darrer fracàs de vendes a la galeria Reig, alhora que li preguntava com podria establir-se amb la família al Monestir de Montserrat per tal de madurar una idea que afectaria de manera clara la seva producció pictòrica.¹⁷ Aquest pensament girava al voltant d'organitzar una exposició Montserratina, és a dir treballar fort en noves composicions que implicarien abandonar la representació de paisatges, carrers i suburbis, per tal d'acostar-se a la plasmació de temàtiques religioses.¹⁸

Aquest canvi tant radical, que no va realitzar-lo per caprici sinó fruit d'una profunda reflexió interna, es va produir per diversos factors. Entre ells cal destacar els consells rebuts de Brunet, un personatge fonamental a partir d'aleshores per al seu art, i també l'èxit que obtingué amb les Nades que editava des de principis dels anys quaranta.¹⁹ Aquest objecte, pel qual Commeleran sempre va tenir una estima especial i que li permetia treballar estretament amb Joan Baptista Solervicens ja que era l'encarregat de redactar els versets,²⁰ l'obligava a dissenyar de manera habitual motius religiosos que triomfaven entre aquells que els rebien, fent-li veure que aquest podia ser un camí interessant a seguir. Així mateix, en el canvi que experimentà, tampoc podem oblidar les creences d'un artista que era un home humil, devot i «*gran lector de temes filosòfics i ascètics*»,²¹ que també acabà veient i acceptant com a necessària l'evolució per tal

que «*la meva obra futura depassi en vàlua la meva obra passada*»,²² i per «*allunyar la meva obra de la buidor de la pintura actual*». ²³

Els canvis anunciats en la temàtica es van confirmar l'any 1945 amb la presentació de l'obra titulada *Anunciación* a la Sala Vinçon de Barcelona.²⁴ Amb aquest oli, fruit de la seva estada a Montserrat, del seu contacte amb els monjos i especialment creat seguint els consells i les directrius de Brunet, el pintor barceloní confirmava l'evolució del seu art, alhora que estilísticament començava a caminar cap a una síntesis formal pròpera al primitivisme que dominaria les seves composicions posteriors.²⁵

A partir d'aquell moment el seu interès per la temàtica religiosa va anar en augment, i es convertí en una constant dintre de la producció de Joan Commeleran. Però sobretot, l'any 1945 va certificar públicament que no s'havia equivocat modificant el rumb de la seva carrera pictòrica, ja que li oferiren la possibilitat de decorar la Capella del Sagrament de la Basílica de Santa Maria del Mar (Barcelona), aprofitant les obres de restauració que s'havien de dur a terme en tot el temple. L'encàrrec, novament aconseguit gràcies a les gestions realitzades en favor seu per Manuel Brunet, va ser el primer de nombrosos treballs realitzats pel barceloní que el portaren a decorar algunes esglésies de tota Catalunya.

La dedicació a la realització d'aquests conjunts religiosos, on plasmava la seva particular visió de l'art, el va mantenir ocupat quasi en exclusiva durant prop de deu anys.²⁶ Aquest fet no va passar desapercebut per la crítica i la premsa, on Sempronio afirmava que Commeleran «*ama la dificultat, ese reto inesperado que constituye una pintura de grandes dimensiones*» i que també estava en disposició «*de reivindicar el título de pintor de iglesias*»,²⁷ però sobretot li serviren per excel·lir en la pràctica pictòrica alhora que li van permetre guanyar-se la vida exclusivament gràcies al seu art, superant definitivament les penalitats viscudes durant els primers anys de la postguerra.²⁸

L'estada de Joan Commeleran a Montblanc

L'església de Sant Miquel de Montblanc està documentada per primera vegada cap a 1288 [Fig.1]. Presenta una façana romànica de gran austeritat, i al seu interior hi podem trobar unes capelles laterals construïdes entre els contraforts, on s'hi custodien els sarcòfags de personatges rellevants de la vila, uns arcs apuntats que suporten les bigues i un teginat àmpliament decorat que és el tresor artístic més valuós del recinte.²⁹ Malgrat haver estat testimoni d'importants fites

*Fig. 1. Església de Sant Miquel de Montblanc (segle XIII)
(Fotografia: Sebastià Sánchez Sauleda).*

històriques, entre els seus murs s'hi van celebrar les Corts catalano-aragoneses de 1307 i 1333,³⁰ amb el pas del temps es va alterar la seva fisonomia amagant el teginat sota unes voltes de guix i ja al segle XX va ser víctima de la fúria anticlerical que esclatà durant la Guerra Civil.³¹

Acabat el conflicte, l'any 1947 es va iniciar la restauració de l'església sota la direcció de la Comissaria General de Patrimoni Artístic, òrgan depenent de la Direcció General de Belles Arts del Ministeri d'Educació. La intervenció no era la primera que vivia l'edifici, ja que entre 1934 i 1936, mossèn Pau Queralt eliminà les capes de guix que cobrien les capelles i les arcades que sustenten les

voltes per tal de deixar a la vista l'estructura original del recinte.³² En els prop de tres anys que van durar les obres, es procedí a reparar la teulada, eliminar les voltes del fals sostre, renovar l'entaulament, desinfectar tot el conjunt, repicar els murs interiors, consolidar els arcs, pavimentar tot el terra, construir unes noves escales a l'entrada i un nou altar major, col·locar piles d'aigua beneïda i la pila baptismal, a més de restaurar tota la porta principal.³³

L'encarregat de dur a terme la restauració va ser Alejandro Ferrant Vázquez (1897-1976), arquitecte nascut a Madrid i que exercí com a conservador de monuments des de 1929 treballant a les catedrals d'Oviedo i Santiago de Compostela, i a les col·legiates de Santillana del Mar i de Toro. Tot i haver continuat amb la seva activitat professional durant la Segona República, no va ser depurat un cop acabada la Guerra Civil, i fruit de la seva àmplia experiència professional se'l va nomenar cap de la secció de Llevant (Catalunya, València i Balears) de la Comissaria General del Patrimoni Artístic.³⁴

Tal i com recordava el propi Ferrant en una entrevista concedida el 1953 a la revista *Montblanch. Boletín de Cultura e Información Local*, la primera vegada que visità la vila va ser el 18 de juliol de 1947.³⁵ En aquella ocasió, va tenir l'oportunitat de veure l'estat en què es trobava l'església de Sant Miquel i avaluar quines serien les línies mestres que marcarien la seva intervenció. Aquesta havia de concentrar-se en conservar i preservar l'edifici i el teginat, motiu pel qual va decidir enderrocar les diverses voltes que l'amagaven i que impedièn percebre l'estructura original del recinte, però també perseguia treballar fort per aconseguir «una reconstrucció «ponderada» de todo aquello cuya fisonomía fué borrada por la falta de respeto o admiración sentida por quienes toleraron que esto sucediera».³⁶

En la mateixa conversa, l'arquitecte madrileny abordava un fet essencial relacionat amb el retaule pintat per Joan Commeleran. Per Alejandro Ferrant aquesta obra del pintor barceloní, que jutjava de gran mèrit i qualitat, només havia aconseguit disminuir una mica la nuesa existent als murs de l'església. Aquestes declaracions, fetes un cop la restauració de Sant Miquel havia finalitzat, ens permeten pensar que la seva intervenció no només anava encaminada a restaurar i a preservar el teginat i l'edifici, sinó que també estava interessat en preparar-lo novament pè al culte i ampliar-ne la seva decoració interna. Seria doncs aquest el motiu, a més de realitzar una «reconstrucció «ponderada»» de tot allò desaparegut durant la Guerra Civil, pel qual se li encarregà el retaule a Commeleran, un

home que havia demostrat sobradament la seva qualitat triomfant en d'altres encàrrecs de la mateixa tipologia.³⁷

Un cop formalitzat l'encàrrec, acord al qual es degué d'arribar durant els primers mesos de 1949, es produí l'arribada del pintor a Montblanc aquell mateix any. Tot i no aparèixer inscrit al padró municipal, segurament perquè no tenia intenció de romandre molt de temps a la vila, sembla que es podria haver instal·lat en una de les cases situades a la Plaça de Santa Maria. Ràpidament començà a treballar en el retaule i gràcies a la família Contijoch, que li cedí i habilità un magatzem situat darrere del Convent de Sant Francesc, tingué un espai on poder treballar amb tota tranquil·litat.³⁸

D'aquest moment inicial de l'encàrrec, en conservem tres fotografies procedents del Fons Vicenç Baldrich dipositat a l'Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà [Fig.2] [Fig.3] [Fig.4], que plasmen les obres de restauració de Sant Miquel i també la voluntat d'instal·lar-hi allí un retaule de grans dimensions.³⁹ Les imatges, datades entre 1947 i 1950 però que nosaltres considerem que caldria situar-les cap a 1949, ens mostren als operaris treballant a l'interior del temple i al fons

Fig. 2. Interior de l'església de Sant Miquel de Montblanc durant les tasques de restauració. Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Vicenç Baldrich, c.1949, CAT-ACCB310-88-N-216,22.

Fig. 3. Interior de l'església de Sant Miquel de Montblanc durant les tasques de restauració. Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Vicenç Baldrich, c.1949, CAT-ACCB310-88-N-216,23.

Fig. 4. Interior de l'església de Sant Miquel de Montblanc durant les tasques de restauració. Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Vicenç Baldrich, c.1949, CAT-ACCB310-88-N-216,24.

s'aprecia una gran estructura de fusta que sembla tenir les mateixes mides i forma que l'obra de Commeleran, que de ben segur llavors hauria començat a pintar-la o com a mínim a fer-ne els primers esbossos.

L'estada del barceloní no es reduí exclusivament a l'encàrrec per l'església de Sant Miquel, sinó que es va implicar activament en la vida artística i cultural de la vila. Sabem que va actuar com a membre del jurat de l'Onzè Concurs Local de Cartells Anunciadors de la Festa Major de Montblanc, celebrat del 5 d'abril al 17 d'agost de 1949, juntament amb José Mª Abelló Barrios, Carmen Iscla de Sancho, Salvador Figuerola i Juan Molas, decretant vencedora la proposta de Joaquím Masdeu.⁴⁰ També va participar al Primer Saló de Septiembre, una exposició de pintures i dibuixos, que s'organitzà per primera vegada coincidint amb la celebració de la Festa Major. Tal i com es desprèn del catàleg editat [Fig.5] [Fig.6], Joan Commeleran hi presentà un dibuix titulat «Plaça Major» i compartí cartell amb altres noms reconeguts de l'art català del moment, com Francesc d'Assis Planas Doria (1879-1955) o Maties Palau Ferré (1921-2000).⁴¹

Fig.5. Portada del catàleg del Primer Saló de Septiembre (1949). *Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Antoni Rosselló i Sans, CAT-ACCB-310-29-T-809*

Fig.6. Catàleg del Primer Saló de Septiembre (1949). *Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Antoni Rosselló i Sans, CAT-ACCB-310-29-T-809*

Tot i la seva activa implicació amb la vila, sabem que va ser una estada breu perquè l'any 1950 ja havia abandonat Montblanc.

A més de no figurar al padró d'aquell any, gràcies a la premsa de l'època sabem que el mes de maig hi va tornar expressament uns dies per tal de col·locar el marc del retaule que llavors ja presidia l'altar major.⁴² Temps després, ja al mes de juliol, s'hi desplaçà des de Barcelona en companyia d'Alejandro Ferrant per tal de culminar la restauració del temple presenciant la instal·lació de «*la pila de agua bendita, de estilo románico y de bellas proporciones, y la colocación de placas de alabastro como vidrieras en los ventanales*».⁴³

Novament el localitzem a Montblanc durant el mes d'octubre, on hi anà en companyia de la seva dona per tal de donar els últims retocs al retaule,⁴⁴ i la darrera vegada que el tenim documentat a la vila és al desembre de 1950. En aquesta ocasió s'hi va desplaçar per presentar els projectes pel Sagrari, el Crucifix i els canelobres també destinats a decorar l'església de Sant Miquel, que en ser mostrats en públic es van considerar de «*un arte y belleza verdaderamente excepcional, y completamente de acuerdo con el estilo románico-gótico del templo*».⁴⁵ D'aquesta manera, després de tancar la seva intervenció en la recuperació de la decoració interior del temple, el pintor barceloní ja no tornaria mai més a Montblanc, però des de la Conca de Barberà es continuaren celebrant els seus èxits artístics obtinguts a les exposicions de Barcelona.⁴⁶

El Retaule de Sant Miquel

La presència de Joan Commeleran en el jurat del Concurs de Cartells per la Festa Major de 1949, ens indica que el pintor barceloní com a mínim ja era a Montblanc a mitjans del mes d'agost.⁴⁷ Segurament ja deuria portar uns mesos establert a la vila, treballant en els esbossos previs del retaule, que actualment es conserven a l'Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà.

El primer dibuix, fet a llapis i amb unes taques de tinta vermella i verda als cantons, té com a protagonista absolut la figura del dimoni [Fig.7].⁴⁸ Commeleran el representa en posició horitzontal, amb la cama esquerra estirada i la dreta recollida, els peus acabats en urpes, una serp enroscada al coll i la mà tapant-se el rostre per no veure el que està succeint. Aquest preparatiu inclou en la part superior dreta, i de manera individualitzada, el rostre del dimoni, amb banyes i la boca entreoberta en senyal de sorpresa, que va ser completament guixada pel propi pintor com si en volgués descartar la seva utilització en el conjunt final.

Fig.7. Esbós pel
retaule de Sant
Miquel (1949).
*Arxiu Comarcal
de la Conca
de Barberà,
Ajuntament
de Montblanc,
CAT-ACCB-
310-51-T-86
full 3.*

El segon preparatiu, realitzat amb carbonet, és un estudi exclusiu del cos de Sant Miquel on no hi apareix representat el seu rostre [Fig.8].⁴⁹ El dibuix ens mostra una figura molt estilitzada de l'arcàngel, al qual li col·loca una creu a l'alçada del pit, mentre que amb la mà dreta aguanta una fina espasa amb què ataca al dimoni. Juntament amb aquests elements, podem veure que l'interès principal de Commeleran es concentra en estudiar la manera de plasmar la

musculatura i la posició del braç esquerre, aquell que en el retaule definitiu apareix estirat i assenyalant cap al cel. També presta molta atenció a una creu d'orfebreria, demostrant un alt nivell de detallisme en la seva representació, una individualització que possiblement responia a la possibilitat d'incorporar-la al pit de l'arcàngel en la versió final de l'obra.

*Fig.8. Esbós pel retaule de Sant
Miquel (1949). Arxiu Comarcal
de la Conca de Barberà,
Ajuntament de Montblanc, CAT-
ACCB-310-51-T-86 full 4.*

El tercer esbós ja ens mostra una visió completa d'allò que l'artista creia que podria ser el retaule definitiu, tot i que si prestem atenció ens adonem que conté nombroses variacions respecte a l'obra final [Fig.9].⁵⁰ Realitzat amb carbonet, llapis i clarió, el dimoni apareix amb les dues cames estirades, la serp enroscada al llarg de tot el seu cos, es cobreix el rostre amb el braç esquerra i les ales són completament

Fig.9. Esbós pel retaule de Sant Miquel (1949). Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Ajuntament de Montblanc, CAT-ACCB-310-51-T-86 full 2.

negres com les d'un ratpenat. Pel que fa a Sant Miquel, novament presenta una figura molt estilitzada i allargada, el seu rostre resulta impersonal ja que té els ulls tancats i un rictus serè, el braç esquerre s'enlaira i amb el dit índex assenyala el cel, mentre que amb la mà dreta empenya una espasa que travessa l'ala del dimoni.

En aquest tercer preparatori, el pintor barceloní sobretot va experimentar amb el paisatge, possiblement la part més interessant

del dibuix. Al fons s'aprecia una ciutat, de ben segur Montblanc tot i que no s'individualitza cap edifici que permeti afirmar-ho, mentre que a la part dreta hi situa una petita ermita visitada per un grup de fidels i de la qual neix una filera vertical conformada per set àngels que ascendeixen cap al cel. Pel que fa a la part esquerra, d'unes tonalitats molt fosques, ens mostra una representació de l'infern i en ella apareix un nodrit grup de dimonis que alcen els braços i criden davant la derrota de L·lucifer a mans de l'arcàngel Sant Miquel.

Finalment, el quart i últim esbós, podem considerar-lo el darrer preparatiu abans de començar a pintar el retaule, ja que presenta una quadrícula que divideix tota l'escena per tal de convertir-lo en la pauta a seguir durant les jornades de treball [Fig.10].⁵¹ El dibuix, fet amb carbonet, llapis i tinta, confereix un gran protagonisme al paisatge

Fig.10. Esbós pel retaule de Sant Miquel (1949). Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Ajuntament de Montblanc, CAT-ACCB-310-51-T-86 full 1.

i ens mostra al dimoni amb una cama estirada i l'altra recollida. L'arcàngel novament resulta molt estilitzat però menys hieràtic, ja que sembla somriure mentre travessa l'ala i els caps del dimoni i de la serp, i en els laterals del full de paper hi podem apreciar escrit pel propi pintor les mides que havia de tenir el retaule definitiu.

Per tant, prenent com a punt de partida aquest quart esbós, Joan Commeleran va començar a treballar en una obra que havia de mesurar 4,50 metres d'ample i 6,40 metres d'alçada, on va voler plasmar el combat entre l'arcàngel i el dimoni, un reflex de la lluita eterna entre el bé i el mal, per tal que presidís el presbiteri de l'església de Sant Miquel de Montblanc [Fig.11]. El resultat final

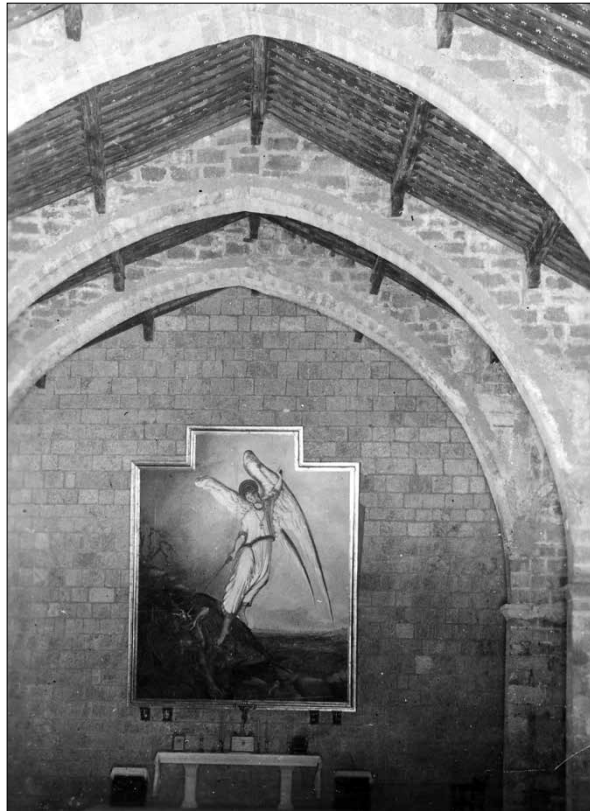

Fig.11. Retaule de Sant Miquel, obra de Joan Commeleran, instal·lat a l'església (1950). Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà, Vicenç Baldrich, c.1949, CAT-ACCB310-88-N-219,02

ens permet apreciar, segons recull Josep Maria Contijoch, com el pintor barceloní després de diversos assajos finalment va decidir situar l'acció a la capital de la Conca de Barberà.⁵² Tant és així que la lluita sembla succeir a prop de l'ermita de Sant Joan de la Muntanya, un mirador natural de la comarca, des del qual es pot apreciar el tossal de Sant Jordi aquí també representat.

Pel que fa a la figura del dimoni, possiblement la més espectacular del conjunt, després de plantejar diverses opcions, Commeleran va triar presentar-lo amb una cama estirada i l'altra flexionada, i situar-lo damunt unes roques de color fosc que semblen evocar l'infern. Pel que fa al rostre, més d'animal que no pas humà, no denota cap tipus de dolor quan es travessat per l'espasa de l'arcàngel sinó que més aviat expressa contrarietat, sorpresa i humiliació per haver estat derrotat durant el combat.⁵³

Per últim, cal esmentar la figura de Sant Miquel, possiblement la més convencional de tot el conjunt. Situat damunt un gran fons blau que representa el cel, el rostre sembla evocar més el d'un sant que no pas el d'un guerrer en plena batalla. El seu cos està completament estilitzat, efecte que aconsegueix gràcies a la llarga túnica que vesteix i al fet de no incloure la creu que apareix en els estudis previs. Pel que fa al braç esquerre, al que tanta atenció havia prestat en els esbossos, es creu que hauria estat copiat del d'Antoni Pallerola i Tossas. Pallerola, artista i llavors professor de l'Escola Municipal de Dibuix, sembla que s'hauria prestat a fer de model durant una de les visites que regularment li feia a Joan Commeleran, mentre aquest treballava en l'execució del retaule.⁵⁴

El resultat final, «*una obra magnífica, tant per la seva monumentalitat com per les emocions que inspira*»,⁵⁵ és la clara demostració de com Commeleran sabia plasmar un tema religiós amb pulcritud i gran senzillesa. Però també ens ensenya com el pintor barceloní era capaç de simultàniament mostrar-se clàssic en la disposició de les figures i modern en l'execució i la resolució del quadre, deixant constància gràfica de com amb el seu estil únic i personal havia estat capaç d'ajudar a renovar la pintura religiosa catalana del segle XX.

A mode de conclusió

Des que el *Retaule de Sant Miquel* obra de Joan Commeleran es va instal·lar al presbiteri de l'església entre 1949 i 1950, ha existit una forta polèmica al seu voltant, sorgida arran d'un corrent d'opinió que

considera que no és una peça adient per presidir una església del segle XIII. Més enllà de les discussions estètiques, on hi prevalen els gustos individuals, cal tenir present que l'obra conservada a Montblanc és gairebé única, ja que avui en dia és una de les poques pintures religioses de l'artista barceloní que encara romanen intactes.

Moltes de les seves intervencions en esglésies de tota Catalunya es troben en un veritable mal estat de conservació, tal i com succeeix amb la Capella del Santíssim de la Basílica de Santa Maria del Mar (Barcelona), o en el conjunt per l'ermita de Bellvitge, actualment custodiat als fons del Museu d'Història de l'Hospitalet, on hi va arribar després d'haver estat arrancat dels murs fruit d'una inundació que va patir el recinte religiós i que va malmetre completament l'obra. D'altres, directament han desaparegut i ja no en queda cap rastre d'ells, sent un bon exemple l'església de Sant Cugat del Rec (Barcelona) que es va enderrocar ja al segle XXI amb tota la decoració que custodiaven els seus murs.

Per aquest motiu l'obra de Montblanc esdevé fonamental, ja que gràcies a ella podem accedir a estudiar i contemplar un bon exemple de la producció pictòrica d'un artista avui en dia injustament oblidat, però que amb la seva manera única i lliure de pintar –a vegades propera a un cert primitivisme– va contribuir a renovar l'art català religiós de mitjans del segle XX.

Notes

- 1.- Sobre la figura de Joan Commeleran no existeixen gaires estudis monogràfics. Les aportacions més importants sobre la seva vida i obra són: GARRUT, José Maria. *Dos siglos de pintura catalana (XIX y XX)*, Madrid, 1974, p. 161. CADENA, Josep Maria. «Joan Commeleran en el seu centenari», *Serra d'Or*, 515, 2002, p. 46-51. GRAU I PUJOL, Josep Maria; BADIA I BATALLA, Francesc. *Diccionari biogràfic històric de Montblanc*, Montblanc, 2008, p. 72-73. SANTACREU SOLER, José Miguel. *El compromís artístic de Joan Commeleran (Barcelona 1902-1992)*, Alacant, 2019. SANTACREU SOLER, José Miguel. «El compromís artístic de Joan Commeleran amb Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)», *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil (1936-1939)*, 9, 2019, 275-299.
- 2.- L'avi de Joan Commeleran era el pintor i dibuixant nascut a Perpinyà, i posteriorment establert a Barcelona, Lleó Commeleran. Pel que fa al seu pare, Alberto Commeleran, es va dedicar a la litografia i a la teoria de l'art, mentre que el seu oncle era el pintor i escenògraf Pere Commeleran.
- 3.- GARRUT, José Maria. *Dos siglos de pintura... (Op. Cit.)*, p. 161. Sobre la figura de Francesc Labarta, vegeu: RODRÍGUEZ AGUILERA, Cesáreo. *Lata*,

- Barcelona, 1969. QUERALT I GALOBARDES, Elisa. *Francesc Labarta: la seva obra artística i docent*, Barcelona, 1990 [Tesi Doctoral].
- 4.- Sobre la figura de Manolo Hugué, vegeu: BLANCH, Montserrat. *Manolo*, Barcelona, 1972. RAMON, Artur; VALLCORBA I ROCOSA, Jaume. *Àlbum Manolo Hugué*, Barcelona, 2005. FONTBONA, Francesc; SALA I TUBERT, Lluïsa. *Manolo Hugué*, Segovia, 2006.
 - 5.- CADENA, Josep Maria. *Joan Commeleran en...* (*Op. Cit.*), p. 46.
 - 6.- Sobre El Grup d'Artistes Independents (G.A.I.), vegeu: *Projecte de Constitució d'un Grup d'Artistes Independents*, Barcelona, 1932. «Barcelona per Catalunya», *Diari de Vic*, 710, 11 d'octubre de 1932, p. 1-2. «Barcelona per Catalunya», *El Llamp*, 271, 15 d'octubre de 1932, p. 3-4. GARRUT, José Maria. *Dos siglos de pintura...* (*Op. Cit.*), p. 381.
 - 7.- Les il·lustracions de Joan Commeleran en aquesta revista les podem trobar a les pàgines del número 2, editat el mes de febrer de 1937.
 - 8.- Tot i que el tema del Camí de Santiago el va començar a treballar a la dècada dels quaranta i dels cinquanta, fent vistes d'Aragó, Navarra, La Rioja, Burgos, Palència, Lleó i Galícia, no va ser fins l'any 1965 (del 4 al 18 de juny) que va presentar el conjunt de 56 dibuixos originals a les galeries Syra de Barcelona. CADENA, Josep Maria. *Joan Commeleran en...* (*Op. Cit.*), p. 50.
 - 9.- A partir dels anys seixanta Joan Commeleran també va conrear l'art del cartellisme realitzant un exemplar per anunciar l'obra *Nausica* de Joan Maragall, que es va representar a Caldes d'Estrac el 1961. SECCIÓ ESTUDIS HISTÒRICS DE CALDES. «La història de l'estiueig», *La Veu de Caldes*, 10, 1983, s.p
 - 10.- Cal pensar que abans de la Guerra Civil Joan Commeleran es guanyava molt bé la vida, i fins i tot havia estat triat per exposar a la Societat d'Artistes Ibèrics a París l'any 1936. Un cop acabat el conflicte, tots els membres que conformaven el Grup d'Artistes Independents (G.A.I.), excepte ell, es van exiliar i el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya va ser clausurat per les autoritats franquistes tan aviat com van arribar al poder. SANTACREU SOLER, José Miguel. *El compromís artístic de Joan Commeleran amb Catalunya...* (*Op. Cit.*), p. 278.
 - 11.- La vinculació de Joan Commeleran amb Caldes d'Estrac, on hi passava llargues temporades, va venir donada perquè allí hi residia la seva cunyada. Pel que fa a Artajona, en aquesta localitat de Navarra hi vivien els seus sogres, i viatjar allí li permetia oblidar-se de la mala situació laboral i econòmica que tenia.
 - 12.- SANTACREU SOLER, José Miguel. *El compromís artístic de Joan Commeleran (Barcelona...)* (*Op. Cit.*), p. 73.
 - 13.- Sobre la figura de Manuel Brunet i Solà, vegeu: MONTERO AULES, Francesc. *Manuel Brunet i Solà (1889-1956). El periodisme d'idees al servei de la «veritat personal»*, Girona, 2011 [Tesi Doctoral].
 - 14.- Sobre la figura de Joan Baptista Solervicens, vegeu: MARÈS, Federico. «El primer aniversari de la muerte de Juan Bautista Solervicens», *Ensayo. Boletín dels Escuelas de Arte y Oficios Artísticos y Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona*, 14, 1962, p. 5-6.
 - 15.- SANTACREU SOLER, José Miguel. *El compromís artístic de Joan Commeleran (Barcelona...)* (*Op. Cit.*), p. 80.
 - 16.- Volem agrair al personal de la biblioteca de la Universitat de Girona les facilitats que ens han donat per accedir a la correspondència de Joan Commeleran amb Manuel Brunet, una documentació fonamental per entendre la evolució

- pictòrica de l'artista català.
- 17.- Fons Manuel Brunet (Universitat de Girona). Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 18-05-1943, ID_Brunet0482.
 - 18.- Fons Manuel Brunet (Universitat de Girona). Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 26-05-1943, ID_Brunet 0483.
 - 19.- Segons apunta Josep Maria Cadena, la publicació d'aquestes Nades, unides als consells de Manuel Brunet, Joan Baptista Solervicens i Josep Maria Junoy, haurien estat el detonant del canvi de temàtica dintre de la producció pictòrica de Joan Commeleran. CADENA, Josep Maria. *Joan Commeleran en... (Op. Cit.)*, p. 49.
 - 20.- Aquest projecte en comú de les Nades es va mantenir actiu més enllà de la mort de Joan Baptista Solervicens, ocorreguda l'any 1961, i fins i tot el va portar a redactar un article publicat a la revista *Ensayo* on lloava aquest tipus d'art. COMMELERAN, Joan. «El arte y las felicitaciones navideñas», *Ensayo. Boletín dels Escuelas de Arte y Oficios Artísticos y Superior de Bellas Artes de San Jorge de Barcelona*, 14, 1962, p. 42-43. Pel que fa a la rellevància que agafaren les Nades com a manifestacions artístiques, vegeu: A. P. «El «Christmas» una nueva forma de comunicación humana», *Revista Europa de Actualidades. Artes y Letras*, 500, 1963, p. 2 i 13.
 - 21.- CADENA, Josep Maria. *Joan Commeleran en... (Op. Cit.)*, p. 50.
 - 22.- Fons Manuel Brunet (Universitat de Girona). Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 29-07-1943, ID_Brunet0723.
 - 23.- Fons Manuel Brunet (Universitat de Girona). Carta de Joan Commeleran a Manuel Brunet, 5-08-1943, ID_Brunet0485.
 - 24.- SANTACREU SOLER, José Miguel. *El compromís artístic de Joan Commeleran (Barcelona... (Op. Cit.)*, p. 83-84. En aquesta mostra, a més de la peça titulada *Anunciación*, hi va presentar diversos paisatges de Montserrat, Barcelona i Navarra juntament amb alguns retrats.
 - 25.- En l'article que Manuel Brunet li va dedicar a les cinc Anunciacions pintades per Joan Commeleran fins l'any 1945, considerava que era capaç de ser molt clàssic en la disposició de les figures i el paisatge, però alhora es mostrava molt modern en l'execució i la resolució del quadre, tal i com succeeix en el *Retaule de Sant Miquel* de Montblanc. BRUNET, Manuel. «Las Anunciaciones de Commeleran», *Destino*, 429, 1945, p. 14-15.
 - 26.- La creació dels conjunts pictòrics la compaginava de manera puntual amb la il·lustració d'alguns llibres. En són una bona mostra d'aquesta feina el *Salteri de la Mare de Déu de Montserrat*, projecte iniciat l'any 1947 amb Manuel Brunet i que acabà esdevenint «un acte d'afirmació de la catalanitat d'ambdós després de la guerra», o la seva participació a la col·lecció de gravats de la Rosa Vera. *Els 98 gravadors de la Rosa Vera*, Barcelona, 1984. SANTACREU SOLER, José Miguel. *El compromís artístic de Joan Commeleran (Barcelona... (Op. Cit.)*, p. 93-94.
 - 27.- SEMPRONIO. «Las cosas como son. Commeleran en el andamio», *Destino*, 1.121, 1959, p. 4.
 - 28.- La seva dedicació a la pintura de temàtica religiosa el va portar a participar, entre moltes d'altres mostres, a la Exposición de Arte Religioso organitzada pel Cercle Artístic de Sant Lluç l'any 1952. BENET AURELL, J. «El concurso de la Santa Cena y las aportaciones ornamentales», *Revista. Seminario de Información. Artes y Letras*, núm. 7, 1952, p. 7 i 11.

- 29.- Sobre el teginat de l'església de Sant Miquel de Montblanc, vegeu: FUGUET I SANS, Joan; MIRAMBELL ABANCÓ, Miquel. *L'església de Sant Miquel de Montblanc i el seu teginat*, Valls, 2006. FUGUET I SANS, Joan; MIRAMBELL I ABANCÓ, Miquel; PLAZA I ARQUÉ, Carme; ALCÁNTARA I RODRIGO, Gener. *El teginat de l'església de Sant Miquel de Montblanc*, Valls, 2015.
- 30.- BADIA I BATALLA, Francesc. *Guia de Montblanc*, Montblanc, 2014, s/p.
- 31.- Sembla que els atacs patits durant la Guerra Civil provocaren la desaparició de les escultures gòtiques que decoraven el recinte. BADIA I BATALLA, Francesc. *Guia de Montblanc... (Op. Cit.)*, s/p.
- 32.- Sobre la restauració a l'església de Sant Miquel per part de mossèn Pau Queralt, obra que va quedar aturada per l'esclat de la Guerra Civil i el posterior afusellament del seu impulsor, vegeu: FUGUET I SANS, Joan; MIRAMBELL ABANCÓ, Miquel. *L'església de Sant Miquel de Montblanc... (Op. Cit.)*, p. 20-21.
- 33.- L'església de Sant Miquel de Montblanc viuria noves intervencions els anys 1991 i 2001, per tal de restaurar i preservar el seu teginat.
- 34.- Sobre la figura d'Alejandro Ferrant Vázquez, vegeu: ESTEBAN CHAPAPRÍA, Julián. *Alejandro Ferrant y la conservación monumental en España (1929-1939): Castilla y León y la primera zona monumental*, Valladolid, 2007. ESTEBAN CHAPAPRÍA, Julián. «La intervenció de Alejandro Ferrant en el romànic catalán», *Primeres Jornades a Ripoll 2014: intervenció monumental, història, art*, Ripoll, 2015.
- 35.- INFORMADOR. «Nuestras entrevistas», *Montblanch. Boletín de cultura e información local*, 35, 1953, p. 2-3.
- 36.- INFORMADOR. *Nuestras entrevistas... (Op. Cit.)*, p. 2.
- 37.- Aquesta teoria sobre la intervenció d'Alejandro Ferrant en l'arribada de Joan Commeleran a Montblanc, ja havia estat plantejada per l'historiador Lluís Paris i recollida per Josep M. Contijoch en l'article monogràfic dedicat al retaule de Sant Miquel que publicà l'any 2003. CONTIJOCH, Josep M. «A propòsit del quadre de Sant Miquel», *El Foradot. Revista bimestral de Montblanc*, 16, 2003, 19. Pel que fa a Manuel Brunet, personatge que de ben segur maniobrà en favor seu novament en aquest encàrrec, tenim constància que coneixia Montblanc i el seu patrimoni artístic, ja que l'any 1917 havia visitat la vila arran dels Jocs Florals que s'hi convocaren i dels que en resultà guanyador. MONTERO AULES, Francesc. *Manuel Brunet i Solà (1889-1956)... (Op. Cit.)*, p. 35.
- 38.- CONTIJOCH, Josep M. *A propòsit del quadre... (Op. Cit.)*, p. 21-22.
- 39.- Volem agrair a l'Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà l'atenció i les facilitats donades per la consulta dels documents esmentats en aquest estudi, claus per determinar l'estada de Joan Commeleran a Montblanc. Arxiu Comarcal de la Conca de Barberà (ACCB). Vicenç Baldrich. Restauració de Sant Miquel, 1947-1950. CAT-ACCB310-88-N-216,22; CAT-ACCB310-88-N-216,23; CAT-ACCB310-88-N-216,24.
- 40.- ACCB. Ajuntament de Montblanc, Festa Major Expedient II Concurs de Castells. 1949. CAT-ACCB-23-T-23308.
- 41.- ACCB. Antoni Rosselló i Sans, Programa de l'Exposició de Pintures, 1949. CAT-ACCB-310-29-T-809. Segons el que podem llegir al programa, Planas Doria hi va presentar una pintura titulada *Voltes de Cal Marcelino*, mentre que Palau Ferré va exhibir dos olis titulats *Adolescents* i *Paisatge*.

- 42.- «Noticiario», *Montblanch. Boletín de cultura e información local*, 2, 1950, p. 8.
- 43.- «Noticiario», *Montblanch. Boletín de cultura e información local*, 4, 1950, p. 8.
- 44.- «Noticiario», *Montblanch. Boletín de cultura e información local*, 7, 1950, p. 6
- 45.- «Noticiario», *Montblanch. Boletín de cultura e información local*, 9, 1950, p. 8.
- 46.- «Noticiario», *Montblanch. Boletín de cultura e información local*, 20, 1951, p. 8.
- 47.- Joan Commeleran no apareix esmentat a la documentació relativa a la Festa Major de 1948, ni tampoc a la Festa Major de 1950. Per tant podem establir que la seva estada a Montblanc es va circumscriure exclusivament a l'any 1949.
- 48.- ACCB, Col·lecció Ajuntament de Montblanc, Esbós pel retaule de Sant Miquel, [c.1950]. CAT-ACCB310-51-T-86, full 3.
- 49.- ACCB, Col·lecció Ajuntament de Montblanc, Esbós pel retaule de Sant Miquel, [c.1950]. CAT-ACCB310-51-T-86, full 4.
- 50.- ACCB, Col·lecció Ajuntament de Montblanc, Esbós pel retaule de Sant Miquel, [c.1950]. CAT-ACCB310-51-T-86, full 2.
- 51.- ACCB, Col·lecció Ajuntament de Montblanc, Esbós pel retaule de Sant Miquel, [c.1950]. CAT-ACCB310-51-T-86, full 1.
- 52.- CONTIJOCH, Josep M. *A propòsit del quadre...* (*Op. Cit.*), p. 21.
- 53.- Sobre l'origen del rostre del dimoni, Contijoch apunta diverses possibilitats per explicar-ne el seu origen. Entre elles recull la idea que s'hauria inspirat en alguns animals per crear-la, o bé que el representat fos la cara del mateix Commeleran ja que era un home alt, prim i poc agraciat. CONTIJOCH, Josep M. *A propòsit del quadre...* (*Op. Cit.*), p. 22.
- 54.- CONTIJOCH, Josep M. *A propòsit del quadre...* (*Op. Cit.*), p. 22.
- 55.- CONTIJOCH, Josep M. *A propòsit del quadre...* (*Op. Cit.*), p. 21.

-Rebuda: juliol 2022

-Valoració: Dra. Anna Vallugera Fuster
(professora del Departament d'Història de l'Art UB)

-Acceptació: setembre 2022